

DEBATT NYE LØRDAG

NYE innlegg
Av Terje Carlsen

■ ■ Mytene rundt Einar Gerhardsen er i ferd med å slå sprekker. Terje Carlsen har sett nærmere på historien som historiker Finn Olstad nylig la frem.

Et notat av Einar Gerhardsen fra april dagene i 1940, gjengitt i en ny biografi om landsfaderen, der Gerhardsen uttrykker vilje til å samarbeide med tyskerne og avsette kongen, har vakt oppsikt.

Men Gerhardsens holdninger i 1940 er ikke sensasjonelt avvikende fra de holdninger som gjennomsyret det norske samfunnet fra bunnen til toppen på den tiden. Det har bare sett sånn ut.

Forholdet mellom den økonomiske, kulturelle og politiske eliten i Norge og den tyske okkupasjonsmakten under annen verdenskrig er et lite påaktet tema i vår okkupasjonshistorie. Derfor kom opplysningene historiker Finn Olstad nylig la frem om landsfader Einar Gerhardsens vaklende forhold til okkupasjonsmakten i begynnelsen av annen verdenskrig, som et sjokk på mange. Egentlig heller ikke så rart. Den mette etterkrigsnaivit og lengselen etter mytiske ledestjerner som Einar Gerhardsen, har gjort at ubehagelige sider ved hans og vår egen okkupasjonshistorie er fortregt. Arkivundersøkelser avtegner imidlertid langt tettere bånd mellom den tids politiske, økonomiske og kulturelle elite og okkupasjonsmakten enn det man hittil har villet forestille seg.

Forfatteren Terje Carlsen er cand.mag. fra Universitetet i Oslo og har arbeidet med okkupasjonshistorie i en årrekke.

Hektisk møtevirksomhet

All i de første dramatiske april dagene etter okkupasjonen 9. april foregikk det en temmelig hektisk møtevirksomhet mellom toppene i norsk næringsliv og den tyske okkupasjonsmakten. 13. april 1940 - fire dager etter det tyske overfallet på Norge - kom norske næringslivstopper, noen av dem senere medlemmer av Hjemmefrontens ledelse, sammen om ettermiddagen hos administrerende direktør Gunnar Schjeldrup i Christiania Spigerverk for å diskutere den nye situasjonen. Til stede var generaldirektør Hassa Horn, president i Norsk Industriforbund, høyesterettsjustitiarius Paal Berg, direktør Lorentz Vogt fra Industriforbundet, direktør Finn Dahl i Arbeidsgiverforeningen, direktør W. Klavness fra Rederiforbundet, og direktør Fritjof Heyerdahl fra norske Siemens AS, som var kjent for sine meget nære tyskeforbindelser. Heyerdahl var blant annet 20. april 1939 æresgjest i Hitlers 50-årsdag i Berlin sammen med herrerne Viktor Mogens og Ellef Ringnes. Flere møter ble holdt ut over dagen. Blant an-

Gerhardsens vakling var ikke enestående

LEDESTJERNE: Etterkrigsnaivit og lengselen etter mytiske ledestjerner som Einar Gerhardsen, har gjort at ubehagelige sider ved hans og vår egen okkupasjonshistorie er fortregt, skriver artikkelforfatteren. Foto: SCANPIX

net kom det i stand et PM skrevet av Lorentz Vogt, der det står: «Man endes om at det sannsynligvis ville være riktig å søke om å få fiendtligheten avsluttet og at det også ville være riktig om det gikk en henstilling til Kongen. Man var videre enige om at det burde søkes kontakt med høyesterettsjustitiarius som den eneste tilbakeværende representant for statsmakten».

Dette er fullstendig i tråd med de holdninger som kommer til uttrykk i Einar Gerhardsens notat fra 1940. Man skal også huske at Arbeiderpartiet inn til freden var et republikansk parti. Samtidig hadde man en felles interesse med arbeidsgiversiden i å avstjernes kommunistene.

Med andre ord var det heller ikke da som på noen stor diskrepans mellom holdningene til toppene i arbeiderbevegelsen og næringslivet, slik mange i dag ønsker å tro. Arbeidsfolk var jo også den gang avhengige av at industrien gikk godt for at de selv skulle kunne hente et utkomme til seg og sin familie. LO gikk således tidlig ut med opprop om å samarbeide, og var med andre ord fra første stund villig til å gå svært langt i å etterkomme tyskerens ønsker om en fredelig overgang. LOs tvetydige nasjonale holdning forsterket i sin tur holdningene hos dem som beitet politisk på industriarbeiderklassens marker.

Halvdan Kohts egen dagbok fra 1933-1940, som kom på Tiden Forlag i 1990, kaster lys over denne lite påaktede siden ved Det norske Arbeider-

partis og arbeiderbevegelsens historie. I et notat av 6. desember skriver Koht at han samme dag har hatt besøk av den tyske dr. Noack, som oppholdt seg i Norge for å studere vikingenes historie. Noack hadde fortalt Koht at han hadde gode forbindelser på toppen i Tyskland, og hans venn i Berlin, dr. Berber, sto utenriksminister Ribbentrop nær. Ifølge Kohts egen dagbok skal de to blant annet ha diskutert Sovjets invasjon i Finland. Koht skal da ha gitt uttrykk for et ønske om en vesteuropeisk samling mot Stalin. Tankene samsvarer med de tanker Quisling gir uttrykk for allerede i november i sine samtaler med den samme dr. Noack om å foreslå en vesteuropeisk koalisjon mot bolsjevikene. Dette kan vanskelig tolkes annensteds hen enn at Ap-topper i likhet med tyskerne så bolsjevismen som den virkelige trusselen, og at man i likhet med Quisling var villig til å gå svært langt for å demme opp for den.

Likegyldige til jødene

Det som likevel er helt entydig i Ap-regjeringens politikk, er dens nær likegyldige holdning til de jødiske flyktningene som søkte til landet på grunn av Hitlers vilkårlige terrorregime. Da Odd Nansen i Nansenhjelpen ba de norske myndighetene om oppholdstillatelse for tsjekkiske jødebarn i 1939, skrev ekspedisjonssjef Carl Platou i Justisdepartementet i en betenkning at han hadde klare motforestillinger mot å slippe inn i landet de jødiske barna. Spesielt de foreldreløse. De ville bli en belastning for den norske stat. Det tjener justisminister Trygve Lie til liten ære at han godtok dette. Arbeiderpartiregjeringen la notatet til grunn for sin restriktive innvandringspolitikk.

Selv etter at rapportene med de grusomste beretninger om jødernes vanskjebne i Polen og Tyskland kom, skrev Ap-justisminister Trygve Lie - senere FNs første generalsekretær

- følgende: «... Jødene er ikke de eneste som har vært mishandlet av nazistene. En må også ta i betraktning at de mishandlinger det her gjelder knytter seg til forhold som har med krigen å gjøre...» Samtidig med deportasjonen av 532 jøder med «Donau» til konsentrasjonsleirene på kontinentet, skriver Trygve Lie i et tilsvart til den politiske sekretæren i den britiske avdelingen av World Jewish Congress om norsk motstand mot jødedeportasjonene at han, Trygve Lie, aldri har funnet det nødvendig å appellere til det norske folk om å hjelpe eller beskytte andre personer eller klasser i Norge mot forfølgelse fra tyskerne. Den svenske biskop Manfred Björkqvist i Stockholm var derfor berettiget bekymret for de norske jødene. Erkebiskopen ville at Sverige skulle ta imot 300 norske jøder, for at de skulle unngå likvidasjon. Forutsetningen var imidlertid at den norske legasjonen i Stockholm ville sørge for å gi jødene en viss garanti.

I en rapport til London-regjeringen UD skriver imidlertid legasjonen Jens Bull: «Etter min mening burde det ligge nær å vente at herverende rike jøder tok seg av sine egne trofeller i en tid som denne...».

Eget initiativ

Et av de sentrale medlemmer av Hjemmefrontens ledelse, Gunnar Jahn, utøvet som direktør for Statistisk sentralbyrå mye av den samme holdningen til jødene. Den 29. januar 1941 mottar SSB et brev fra Nasjonal Samlings Statistiske kontor, der det blir bedt om spesifiserte oppgaver over antall jøder i de forskjellige regioner rundt om i landet. Alt dagen etter, den 30. januar, svarer Statistisk sentralbyrå. Svarbrevet etterfølges av tabeller som viser nøyaktige fortegnelser over jøder rundt om i kongeriket. Statistisk sentralbyrå motlot imidlertid ingen flere henvendelser fra NS Statistiske kontor i denne anledning. Tallene ble likevel brukt på Wannsee-konferansen i januar 1942. I november 1942, like før massearrestasjonene og deportasjonen av jødene til konsentrasjonsleirene, bistod den samme Gunnar Jahn, sammen med kollega Julie Backer, til utarbeidelse og utsendelse av «Rundskriv fra Statistisk sentralbyrå til forenede av de statlige registrene».

Det finnes i den sammenheng flere eksempler på at SSB kom med forslag om hva som skulle foregå for at de sivile registrene skulle fungere best mulig. Det skjedde uten at SSB var forespurt av NS-myndighetene på forhånd, altså var det et akstykke Gunnar Jahn og SSB foretok utelukkende på eget initiativ.

Ifølge en artikkel forskeren Espen Søybe skrev i Samfunnspeilet 4/98, er det hevet over tvil at Gunnar Jahn var kjent med tyskernes motivasjoner for å besitte en betegnelse over jøder i Norge. Gunnar Jahn ble utnevnt til finansminister i Einar Gerhardsens samlingsregjering sommeren 1945. I Kunnskapsforlaget's nyeste leksikon omtales han som «en av motstandsbevegelsens fremste ledere». I seg selv var Gunnar Jahn symptomatisk for «den store glemselen» som har preget norsk krigshistorie.